

ФОРМУВАННЯ КАНОНУ НОВОГО ЗАПОВІТУ

Статтю присвячено вивченню особливостей та критеріїв формування християнського Канону Нового Заповіту. Наголошено, що створення Канону було складним процесом, що тривав протягом кількох століть. Підкреслено, що догматичним критерієм формування Канону для християн протягом I-III ст. було співпадіння внутрішнього свідчення канонічних книг і зовнішнього свідчення віруючих, які знали ці книги і жили відповідно до їх вчення. Проаналізовано альтернативні варіанти канонів, історичні колізії прийняття Вселенськими соборами Канону Нового Заповіту.

Ключові слова: християнство, Новий Заповіт, канон, Вселенські собори, Євангелія.

Постановка проблеми. Процес формування канону Нового Заповіту в християнстві є однією із ще нез'ясованих сторінок формування християнської догматики, яка привертає однакову увагу як з боку християнських теологів, так і з боку релігієзнавців. До кінця I століття книги, що входять до складу Нового Заповіту, були написані і розпочали свій шлях до читачів. Спочатку не всі вони були широко відомі, навпаки, досить імовірно, що більшість християн першого століття не бачила всіх Євангелій або всіх послань Павла, або всіх інших послань до кінця I століття. Крім того, в II столітті циркулювалося і приймалося деякими групами багато апокрифічних Євангелій, Дій Апостолів і послань, інакше вони не збереглися б зовсім. Ключовим питанням, яке має теоретичне значення як для релігієзнавства, так і для теології, є питання, за яким критерієм одні книги були прийняті, а інші ні? За якими принципами були обрані чотири Євангелія, Дії Апостолів, тринадцять послань Павла, соборні послання і книга Одкровення, які стали складовими Нового Заповіту, тим часом як інші книги, майже однакові з ними за давнини, отримали статус апокрифічних, або ж були відкинуті? Ці питання формують проблему формування новозавітного канону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Текстологія Біблії є однією із галузей християнської теології, що має довгу й славетну історію майже в усіх християнських конфесіях. Родоначальник новозавітної текстології Йоганн Альбрехт Бенгель вперше згрупував рукописи Нового Заповіту в XVII ст. В 1831 році Карл Лахманн започаткував генеалогічний метод дослідження рукописів. Ще одна спроба реконструкції історії новозавітного тексту належить фон Зодену, який підготував саме фундаментальне видавництво грецького тексту Нового Заповіту в XX ст. (1913). Найбільш фундаментальними з них на сьогодні вважаються публікації наступних авторів: американського бібліїста та текстолога, одного із найавторитетніших знавців біблійних текстів Брюса М. Мецгера, дослідження Роберта Гандрі, що відкривають принципи теології й критики – євангелістичні і ортодоксальні. В працях С. Меррілл Тенні освітлюється питання формування канону Нового Заповіту на фоні політичних, соціальних, культурних та релігієзнавчих подій.

Вітчизняне релігієзнавство в контексті його новітнього напрямку – лінгвістичного релігієзнавства в останні 15 років активно вивчає християнську наративну традицію (праці І. В. Богачевської), переклади корпусу Старозавітних текстів та проблеми їхньої неперекладності (В. В. Зінякова), національні традиції біблійного перекладу (Ю. А. Мороз), християнську бібліїстику (С. І. Головащенко) тощо. Проте системних досліджень, присвячених формуванню канону Нового Заповіту, в контексті християнської наративної традиції ще не проводилися. Саме це спонукало автора до вибору теми даної статті.

Метою статті є аналіз особливостей формування Канону Нового Заповіту, визначення його ролі в процесі формування корпусу сакральних текстів християнської Церкви.

Виклад основного матеріалу. Слово "канон" походить від грецького "κανον", що означає "тростина", "жезл" або "аршин", що в переносному сенсі означає "стандарт" або "мірило", – пояснює Б. М. Мецгер у книзі "Канон Нового Завета", оскільки цими предметами користувалися для вимірювання. Подібним чином, якщо канон Нового Заповіту не можна встановити з точністю, буде страждати його авторитетність, і тоді віруючі не матимуть твердого мірила віри і життя [1: 296, 297].

На відміну від принципу, який використовується в більшості випадків, коли йдеться про літературні твори, канон Нового Заповіту як корпусу сакральних богонатхнених текстів не може визначатися тільки авторством. Його книги написали дев'ять різних людей, і не можна пояснити, чому були обрані саме ці дев'ять. Чому, наприклад, Пилип, на відміну від Матвія, не отримав натхнення написати Євангеліє? Критерій, за яким всі ці писання стали канонічними, криється в усякому разі не в питанні однаковості людського авторства.

Канон не може бути встановлений виключно на підставі прийняття книг Церквою. "Деякі книги приймалися повсюдно й охоче, інші – нерішуче приймалися одними церквами й зовсім не визнавалися

іншими", – свідчить Р. Гандрі в книзі "Обзор Нового Завета", – "треті – зовсім не згадувалися до досить пізніх часів або можливість їх включення в канон різко оскаржувалася. На рішення, які виходять від церков або давніх авторів, могли впливати місцеві упередження або індивідуальні смаки [2: 62].

Істинним критерієм канонічності сакрального тексту в християнстві є богонатхненність. "Все Писання натхненне Богом ... [3: 16, 17]. Іншими словами, Писання це те, що було дано за допомогою Божого об'явлення, якщо під словом "писання" розуміти записане, зафіксоване авторитетне Боже Слово.

Якщо цей критерій прийняти за остаточний, тоді потрібно відповісти на наступне питання: "Як проявляється богонатхненність?" Не всі книги Нового Заповіту починаються словами, що вони написані по натхненню від Бога. Деякі з них присвячені суто буденним речам, інші містять історичні, літературні чи богословські питання, які вирішуються тільки з великим трудом. Чи можна до загального задоволення продемонструвати богонатхненність?

На це питання можна відповісти трьома способами. По-перше, богонатхненність цих документів можна показати, спираючись на їх внутрішній зміст. По-друге, їх богонатхненність може підтверджуватися тим моральним впливом, який вони чинять. І, нарешті, історичне свідчення християнської церкви показує, що ці книги цінувалися як богонатхненні (хоча те чи інше рішення церкви не є причиною визнання їх канонічності чи богонатхненності) [4: 459-463].

Що ж до внутрішнього змісту, то в центрі уваги всіх книг Нового Заповіту знаходиться особистість Ісуса Христа і Його служіння. Євангелія мають біографічний характер. Дії Апостолів описують історичний вплив Його особистості. Послання присвячені богословським і практичним питанням, що виникають з факту взаємодії із Ним, Апокаліпсис пророкує Його вплив на майбутнє. Не варто брати до уваги заперечення, що подібним чином могла увічнити себе в літературі будь-яка славетна історична постать давніх часів.

Звістку про Христа займає центральне місце в книгах, які називаються канонічними. Апокрифічні Євангелія та Дії були більш орієнтовані на чудеса, ніж вчення, а апокрифічні послання – просто мозаїка картинок, взятих із визнаних канонічних книг. Між канонічними і неканонічними книгами є помітна різниця в точності оповіді, глибині вчення й зосередженості на особистості Христа.

По своєму етичному та духовному впливу канонічні книги досить відмінні від інших. Всяка література може передавати людську думку, деякі книги можуть чинити на неї глибокий вплив, але книги Нового Заповіту перетворюють її. Їх сила служить для християн гарним доказом богодуховності. Хоча ця перевірка може здаватися чисто суб'єктивною, тому що в її основі лежить людська реакція на писемне слово, тим не менш, вона дієва. Новозавітні Писання є не тільки корисним читанням, але вони володіють силою спонукати людину до дії.

Внутрішнє свідчення. Новозавітні Писання самі свідчать авторитетність своїх послань. Дуже часто наводяться посилання на Старий Заповіт, як на "Слово Боже", натхнене Духом Святим і корисне як для віри, так і для життя (2 Тим 3: 15-17; 2 Пет 1: 20-21; Євр 8: 8; Діян 29:25). Цьому відповідають звернення до "слова Господа", посилання на вчення Ісуса Христа (1 Кор 9: 9,13-14; 1 Фес 4:15; 1 Кор 7: 10,25). Як "слово Боже" старозавітних книг, так і "слово Господа" вчення Ісуса Христа розглядалися як божественний авторитет, на якому будувалося вчення ранньої християнської церкви.

Як підтвердження авторитету канонічних книг можна розглядати посилення на божественне одкровення, дане людям і через людей, спеціально обраних для цього (апостолів). Павло стверджує, що він посланий та обраний "ні від людей, ані від чоловіка, але від Ісуса Христа й Бога Отця" (Гал 1: 1), і що його Євангеліє отримано їм не від людини: "Бо я не прийняв, ні навчився її від людини, але відкриттям Ісуса Христа" (Гал 1:12). Євангеліє, яке він проповідував, було прийнято його слухачами "не як слово людське, але як слово Боже, яке воно є по істині, що й діє в вас, віруючих" (1 Фес 2:13). Будь-яке "інше" Євангеліє – не від Бога, "якби й ми або Ангел з неба став благовістити вам не те, що ми вам благовістили, нехай буде проклятий" (Гал 1: 6-9), люди, що роблять таке, повинні знати, що їх очікує! Так само суворо ставиться апостол до людей, які не слухають слів вчення, "якщо ж хто не послухає нашого слова через цього листа, того майте на зауваженні і не майте з ним зносин, щоб присоромити його" (2 Сол 3:14), маючи впевненість в авторитеті цього слова [4: 462, 463].

З самого початку свого служіння Павло дивився на свої послання, як на авторитетне слово Боже. Послання апостола Павла майже відразу були визнані церквою. Апостол Петро згадує їх як богонатхненні послання, які повинні прийматися як "інші Писання" (2 Пет 3: 15-16). Можливо, це і послужило поштовхом до створення "канону" Нового Заповіту.

Таким чином, можна зробити висновок, що для фіксації та трансляції Божого Одкровення без спотворень і перекручувань поряд зі Старим Заповітом християнською церквою був прийнятий і затверджений стандарт – канон, для складання Нового Заповіту. Найбільший авторитет при його формуванні мали вчення Господа, а за ними йшли настанови й писання апостолів, свідків Його життя, яким Сам Господь доручив благовістити Його Євангеліє.

Зовнішнє свідчення. Остаточне вирішення питання про канонічність тієї чи іншої книги не може прийматися однією людиною або навіть якою-небудь місцевою групою віруючих. Здатність розрізняти

канонічні й неканонічні книги була результатом зрослої духовної свідомості християнського середовища. Дуже рано були визначені відмінні ознаки канонічності, щоб прийняте рішення про включення того чи іншого тексту в канон не було наслідком особистих переваг або упереджень людей, які приймали рішення. Церква не "визначала" канон, вона "визнавала" канон. Оскільки відмінною й необхідною якістю, що свідчить про канонічність книги, була богонатхненність, ніякий церковний собор не міг створити канону, тому що ніякий собор і ніяка церква не могли додати, "вдихнути" богонатхненність у вже написані книги. Все, що могли зробити собори, – це висловити свою думку про те, які книги можуть бути визнані канонічними, а які ні, надавши історії підтвердити або спростувати прийняте ними рішення [4: 464].

Ми маємо як офіційне, так і неофіційне зовнішнє свідчення про реальне існування новозавітного канону. Неофіційне свідчення полягає в тому, що отці ранньої християнської церкви знали й використовували книги, що входять до складу Нового Заповіту. Часте цитування цих книг підтверджує існування цих книг, так і їх авторитетність. Цілком очевидно, що неможливо цитувати книги, які не існують, а манера цитування свідчить про ставлення до наведеної цитати – чи посилаються на неї як на авторитет, або це просто побіжна згадка. Офіційне свідчення полягає в наявності списків, або канонів, що спеціально склалися як авторитетні зразки. До таких свідчень відносяться і літописи соборів єпископів, що займалися цим питанням.

Неофіційні свідчення. Мабуть, найбільш раннім документом, який цитує кожен книгу Нового Заповіту, було 1 Послання Климента, яке вважалося канонічним частиною християн. Це послання Климента входить до складу Олександрійського кодексу разом із новозавітними книгами. Воно було написано в Римі і адресовано церкві в Коринті. Зазвичай 1 Послання Климента датується 95 р. н. е. У ньому містяться ясні посилання на Послання до Євреїв, 1 Коринтян, Послання до Римлян і Євангеліє від Матвія [4: 465].

Ігнатій Антіохійський (приблизно 116 р. н. е.) був знайомий з усіма посланнями апостола Павла і цитував Євангеліє від Матвія, а також, можливо, посилався на Євангеліє від Івана. Святий Полікарп (приблизно 150 р. н. е.) також був знайомий із посланнями Павла і Євангелієм від Матвія. Він цитував 1 Послання Петра і 1 Послання Івана і, ймовірно, знав книгу Дій "Дідахе", "Вчення дванадцяти апостолів", що склалися в першій половині II століття, цитував і Матвія, і Луку, і багато інших новозавітних книг. Послання Варнави (приблизно 130 р. н. е.) цитує Матвія, використовуючи зворот "написано", щоб привести цитату. Це може служити підтвердженням того факту, що писання Нового Заповіту починають визнаватися й мають таку ж цінність і авторитет, що і писання Старого Заповіту [4: 465-467]. "Пастир" Єрма, алегоричний твір початку II століття (приблизно 140 р. н. е.), згадує Послання Якова. Юстин Мученик (приблизно 100-165 р. н. е.), сирійський грек, філософ, посилався на Євангелія від Марка, Матфія, Луки, Івана, та Дії Апостолів та на інші листи Павла [3: 298].

До часу Іринія Ліонського, розквіт діяльності якого припав приблизно на 170 р. н. е., не було ніяких сумнівів в авторитетності новозавітних книг. Іриней шедро цитував всі чотири Євангелія, Дії, листи Павла, багато соборних послань та Об'явлення Маркіона тому, що той сказав, що Євангеліє від Луки і послання Павла єдино справжні, що означає, що він сам вважав за справжні й авторитетні не тільки визнані Маркіоном писання, але й інші. Він згадував всі книги Нового Заповіту, крім Послання до Філимона і 3-го Послання Івана.

Тертуліан Карфагенський (приблизно 200 р. н. е.) наводить цитати з усіх книг Нового Завіту, крім Послання до Філимона, Послання Якова, 2-го і 3-го Послання Іоанна [3: 300].

Б. М. Мецгер в книзі "Новый Завет. Контекст, формирование, содержание" зазначає, що Оріген, великий отець церкви з Олександрії, сучасник Тертуліана (приблизно 180-250 р. н. е.) ділив священні книги на два розряди: "homologoumena", безсумнівно справжні і визнані всіма церквами, і "antilegomena", спірні і всіма Церквами не визнані. У першу групу входили Євангелія, тринадцять послань Павла, 1 Петра, 1 Івана, Дії апостолів і Апокаліпсис. У другу входили Послання до Євреїв, 2 Петра, 2 і 3 Івана, Послання Якова й Іуди. В ту ж групу він помістив Послання Варнави, "Пастиря" Єрма, "Дідахе" і Євангеліє Євреїв. Іноді він згадував багато з цих книг в якості Писання, так що він проводив рамки канону не так суворо, як це робилося пізніше [1: 300-301].

У нікейський період Євсевій Кесарійський (приблизно 265-340 р. н. е.) послідував прикладу Орігена. Він помістив в число прийнятих книг Євангелія, чотирнадцять послань Павла, включаючи Послання до Євреїв, 1 Петра, Діяння Апостолів, 1 Івана і Одкровення. До спірних він відніс Послання Якова, Іуди, 2 Петра, 2 і 3 Івана. Він категорично відкидав книгу Дії Павла, Одкровення Петра, "Пастиря" Єрма та інші, і проводив різку межу між канонічними і апокрифічними творами.

Офіційні списки або канони. Першим відомим каноном, прийнятим великою групою людей, був канон Маркіона, що з'явився приблизно в 140 р. н. е. Він визнавав Євангеліє від Луки, але відкинув два його перших розділи, в яких йдеться про непорочне зачаття. Він визнавав також десять послань Павла, відкинувши пасторське послання і Послання до Євреїв. Його список починався Посланням до Галатів, за

яким слідували 1 і 2 Послання до Коринтян, Послання до Римлян, 1 і 2 Послання Солунян, Ефесян (яких він називав лаодикійцями), Колосян, Филип'ян і Филімона [3: 301].

Канон Маркіона викликав бурхливий протест церкви. Той факт, що він відкинув деякі книги, а його противники виступили на їх захист, показав, що ці книги вже в той час мали достатній авторитет у християнстві. На нього нападав Іринеї, а Тертуліан написав проти його помилок п'ять книг. Довільно складений канон Маркіона показав, що книги, які він включив, повинні були рахуватися безперечно справжніми, і що ті книги, які він відкинув, приймалися як канонічні більшістю віруючих [2: 62, 63; 5: 467].

Другим дуже важливим кодексом був Мураторіїв канон, названий так на честь італійського історика і бібліотекаря, який знайшов його вперше в Бібліотеці Амброзія в Мілані. Сам рукопис не старший VII століття, але його зміст відноситься, ймовірно, до останньої третини XI століття, деє близько 170 р. н. е. Рукопис – тільки фрагмент більш великої праці. Рукопис починається посередині пропозиції, і першим згадується Євангеліє від Луки, яке називається при цьому третім Євангелієм. Майже безсумнівно Матвій і Марк передували Луці в цьому списку: потім йде Євангеліє від Івана з посиланням на 1 Послання, Дії, 1 і 2 Коринтян, Ефесян, Филип'ян, Колосян, Галатів, 1 і 2 Солунян, римлян, Филімона, Тита, 1 і 2 Послання до Тимофія, Послання Юди, 2 і 3 Послання Івана і Одкровення також включено в цей список. В книзі Мерріл С. Тенні "Обзор Нового Завета" Мураторіїв канон відкинув послання Павла лаодикійцям і олександрійцям, і, хоча помістив Одкровення Петра в той же "визнаний" список, що і Одкровення Івана: "Деякі з вас не думають, що воно має читатися публічно в церкві". Він не згадує ні Послання Якова, ні Послання до Євреїв, ні послань Петра. Можливо, він не знав про них, хоча це мало ймовірно, оскільки з Послання до Євреїв, наприклад, багато цитує Климент Римський [4: 468].

Собори. Формальне обговорення канону посланниками церков на Вселенських соборах, описане Мерріл С. Тенні у книзі "Обзор Нового Завета", почалося не раніше кінця IV століття. Першим собором, на якому було піднято це питання, був Лаодикійський собор в 363 р. н. е. Мабуть, це не був повний собор усіх церков, він представляв, головним чином, фригійську область. У п'ятдесят дев'ятому каноні цього собору встановлено, що в церквах на богослужінні варто читати тільки канонічні книги Нового Заповіту, а так званий шістдесятий канон, в якому міститься повний список, не рахується справжнім і не може служити доказом, що саме таким було рішення собору [4: 234].

Третій Карфагенський собор у 397 р. н. е. прийняв рішення, подібне до рішення Лаодикійського собору, і представив список писань, який ідентичний сьогоднішньому списку з двадцяти семи книг Нового Заповіту. Собор в Гіппо (419 р. н. е.) повторив те ж рішення і той же список. Як ми бачимо, остаточне догматичне закріплення канону Нового Заповіту закінчується в V столітті, а процес його формування тривав майже триста п'ятдесят років [3: 302, 303].

Висновок. Відмінність новозавітних книг від подальшої християнської літератури ґрунтується не на довільних судженнях християн, а має історичні причини. Післяапостольське покоління віруючих свідчило про вплив певних книг на їхню віру і життя. Самоочевидні дії слів підтверджували божественне походження Благої вістки, на якому наголошувала церква. За словом апостола Павла: "Тож і ми дякуємо Богові безперестанку, що, прийнявши почуте від нас Слово Боже, прийняли ви не як слово людське, але як слово Боже, яке воно є по істині, що й діє в вас, віруючих" (1 Сол 2:13). У II і наступних століттях ці слова [5: 7], сповнені авторитетної сили, знаходили підтвердження не в повчаннях тогочасних церковних лідерів і вчителів, а в апостольському свідоцтві, що містилося в певних давньохристиянських писаннях. Брюс М. Мецгер говорить: "Церква канону не створювала, а тільки визнала, прийняла і підтвердила самоочевидну цінність певних документів. Якщо ми це ігноруємо, ми увійдемо в серйозне протиріччя не з догмою, а з реальною історією" [1: 350].

Форма, в якій слово Боже присутнє в Писанні, не повинна розглядатися дослідниками християнської релігійної традиції статично. Адже для християн воно постає як динамічна духовна дія. Слово і Письмо пов'язані, вони утворюють в християнстві органічну єдність, співвідносяться в християнській парадигмі як дух і тіло. В її межах ніяка емпірична аналогія не в змозі висловити взаємин слова Божого і Біблії. Для християн усіх конфесій вони унікальні і найбільше нагадують взаємодію божественної і людської природи в Ісусі Христі, який вважається Словом втіленим. Нехтування цими особливостями християнського розуміння Канону Нового Завіту суттєво звужує дослідницькі горизонти філософсько-релігійних розвідок даної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мецгер Б. М. Канон Нового Завета / Б. М. Мецгер. – Москва : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2008. – 356 с.
2. Гандри Р. Обзор Нового Завета / Р. Гандри. – Санкт-Петербург : Библия для всех, 2001. – 409 с.
3. Мецгер Б. М. Новый Завет. Контекст, формирование, содержание / Б. М. Мецгер. – Москва : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2006. – 360 с.
4. Тенни Меррил С. Обзор Нового Завета / М. С. Тенни. – Москва : Ассоциация Духовное возрождение, 2000. – 496 с.
5. Гатри Д. Введение в Новый Завет / Д. Гатри. – Санкт-Петербург : Библия для всех, 1996. – 900 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Metsger B. M. Kanon Novogo Zaveta [New Testament Canon] / B. M. Metsger. – Moskva : Bibleysko-bogoslovskiy institut sv. apostola Andreyaya, 2008. – 356 s.
2. Gandri R. Obzor Novogo Zaveta [New Testament Survey] / R. Gandri. – Sankt-Peterburg : Bibliya dlya vsekh, 2001. – 409 s.
3. Metsger B. M. Novyy Zavet. Kontekst, formirovaniye, sodержaniye [New Testament. Context, Formation, Content] / B. M. Metsger. – Moskva : Bibleysko-bogoslovskiy institut sv. apostola Andreyaya, 2006. – 360 s.
4. Tenni M. S. Obzor Novogo Zaveta [New Testament Survey] / M. S. Tenni. – Moskva : Assotsiatsiya Dukhovnoye vozrozhdeniye, 2000. – 496 s.
5. Gatri D. Vvedeniye v Novyy Zavet [Introduction to the New Testament] / D. Gatri. – Sankt-Peterburg : Bibliya dlya vsekh, 1996. – 900 s.

Матеріал надійшов до редакції 10.10. 2014 р.

Присакаръ А. В. Формирование Канона Нового Завета.

Статья посвящена изучению особенностей и критериев формирования христианского Канона Нового Завета. Подчеркивается, что создание Канона было сложным процессом, который длился нескольких столетий. Показано, что догматическим критерием формирования Канона для христиан на протяжении I-III ст. было совпадение внутреннего свидетельства канонических книг и внешнего свидетельства верующих, которые знали эти книги и жили согласно их учению. Проанализированы альтернативные варианты канонов, исторические коллизии принятия Вселенскими соборами Канона Нового Завета.

Ключевые слова: христианство, Новый Завет, канон, Вселенские соборы, Евангелия.

Prysakar O. V. Formation of the New Testament Canon.

This article is devoted to the study of characteristics and criteria for the formation of the New Testament Canon. The formation of the Christian New Testament Canon is one of the not clarified pages of the Christian doctrine formation. It is marked that the Canon formation has been a very complicated process, lasting several centuries. The key issue that has the theoretical significance for religious studies and theology is the one concerning the criteria some books have been taken and others not? In order to get the answer we have examined internal certificate books and the external testimony of people who have known the books and lived on the basis of their teachings. The attention is paid to the informal testimony that also plays the important role in the New Testament Canon formation in the I-III centuries. Alternative variants of Canons, historical collisions of the New Testament Canon acceptance by Ecumenical Councils, are analyzed.

Key words: Christianity, New Testament, Canon, Ecumenical Councils, Christian volumes.